

**CAVAD XANIN BORÇALI VƏ QAZAX-ŞƏMŞƏDDİL
TORPAQLARININ QAYTARILMASI UĞRUNDA ÇAR
RUSİYASINA QARŞI MÜBARİZƏSİ**

Mürvət Əliyev

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu,
ADPU-nun Quba filialı
murvet.eliyev@quba.adpu.edu.az

Açar sözlər: Cavad xan, Knorring, Şəmşəddil, Qazax, xanlıq

Məqalədə Gəncə xanı Cavad xanın hakimiyyətə gəldiyi gündən apardığı mübarizənin davamı olaraq 1802-1803-cü illərdə də Rus-gürcü blokuna qarşı həm hərbi, həm də diplomatik mübarizəsindən bəhs olunur. Cavad xan ilk olaraq Şəmşəddil uğrunda mübarizə aparsa da mübarizə ümumilikdə Borçalı və Qazax-Şəmşəddil torpaqları uğrunda idi. Lakin əvvəllərdə olduğu kimi, XIX əsrin başlanğıcında da xanlıqlar arasında qarşıdurmaların mövcud olması, xarici qüvvələrin müdaxilələri işğal edilmiş və işğal edilmək təhlükəsi altında olan ərazilər uğrunda Rusiya imperiyasına qarşı mübarizəni çətinləşdirirdi.

**БОРЬБА ДЖАВАД ХАНА ПРОТИВ ЦАРСКОЙ РОССИИ ЗА
ВОЗВРАЩЕНИЕ ЗЕМЕЛЬ БОРЧАЛЫ И ГАЗАХ ШАМШАДДИЛА**

Мурват Алиев

Ключевые слова: Джавад хан, Кнорринг, Шамшаддиль, Казак, ханство

В статье рассматривается как военная, так и дипломатическая борьба гянджинского хана Джавад хана против русско-грузинского блока в 1802-1803 гг. как продолжение его борьбы с момента прихода к власти. Хотя Джавад-хан сначала сражался за Шамшаддиль, борьба велась в основном за земли Борчалы и Газах-Шамшаддиль. Однако, как и прежде, наличие конфликтов между ханствами в начале XIX века, интервенция иностранных сил затрудняли борьбу против Российской империи за оккупированные и угрожаемые территории.

JAVAD KHAN'S STRUGGLE AGAINST TSAR RUSSIA FOR THE RETURN OF BORCHALI AND KAZAKH-SHAMSHADDİL LANDS

Murvat Aliyev

Key words: *Javadkhan, Knorrig, Shamshaddil, Kazakh, khanate*

The article discusses both the military and diplomatic struggle of Ganja khan Javad khan against the Russian-Georgian bloc in 1802-1803 as a continuation of his struggle since coming to power. Although Javad khan first fought for Shamshaddil, the struggle was generally for the lands of Borchali and Gazakh-Shamshaddil. However, as before, the existence of conflicts between the khanates at the beginning of the XIX century, the intervention of foreign forces made it difficult to fight against the Russian Empire for the occupied and threatened territories.

Giriş

Nadir şah Əfşarın 1747-ci ildə sui-qəsd nəticəsində ölümündən sonra onun yaratdığı imperiya parçalandı və Əfşar imperiyasına daxil olan ərazilərdə o cümlədən Azərbaycanda feodal ara müharibələri qızışdı. Feodal pərakəndəliyi nəticəsində ölkəmizdə kiçik idarəetmə forması olan bir sıra xanlıqlar yaranmış oldu. 20-dən çox belə xanlıq və onların arasında gedən mübarizə Azərbaycan torpaqlarının vahid bir dövlət tərkibində birləşdirilməsi yolunda ən böyük maneə idi. Birləşdirmə siyasəti aparan bir neçə xanlıq da bu ideyalarını daxili və xarici səbəblər üzündən sona qədər tamamlaya bilmirdilər. Nadir şahın fərmanı ilə 1736-cı ildən Borçalı və Qazax, 1748-ci ildə Şəmşəddil bölgələri Gürcü hakimiyyəti altına düşmüşdü. Belə çətin anda Gəncə xanı Cavad xan müəyyən səbəblərdən əldən çıxan dədə-baba yurdları sayılan bu bölgələri geri qaytarmaq uğrunda uzun və çətin bir mübarizəyə başladı. Cavad xanın başçılığı altında XVIII əsrin sonlarında aparılan diplomatik və hərbi mübarizə istənilən nəticəni verməsə də o, bu fikrindən həyatının sonuna qədər əl çəkməmiş və xüsusən də XIX əsrin əvvəllərində bu işi hərbi yollarla həll etməyə çalışmışdı. Bu dövrdə Gürcüstanı öz hakimiyyəti altına alan Çar Rusiyası Cavad xanın bu siyasətinə qarşı ciddi cəhdlə əks mövqe nümayiş etdirir, müxtəlif bəhanələrlə bu torpaqları qaytarmaqdan boyun qaçırırdı. Bunu Knorriq və Cavad xan arasında olan yazışmalardan da açıq-aydın görmək mümkündür.

Cavad xan Şəmşəddilin könüllü surətdə qaytarılmasına ümidini itirdikdən sonra həmin ərazini hərbi yolla əldə etməyi qərara almışdı. 1801-ci ilin yazında Cavad xanın qoşunları Şəmşəddilə ilk həmlələr etməyə başladı. Lakin Şəmşəddilin qaytarılması üçün kifayət qədər hərbi qüvvəsinin olmadığını başa düşən Cavad xan buranın yerli bəylərini Gəncə xanlığı ərazisində məskunlaşmağa dəvət edirdi. Belə bir şəraitdə Knorriq Lazarevə göndərdiyi

məktubunda yerli əhalinin Gəncə xanlığı ərazisinə qaçmasının qarşısını almaq üçün Borçalı və Şəmşəddildə batalyonları yerləşdirilmək əmrini vermişdi. [1, 78]

General-leytenant Knorriinq 1801-ci il 12 mart tarixli məktubunda Cavad xandan onun adamları tərəfindən Şəmşəddil əyalətinin talan edilməsinə son qoyulmasını və Gürcüstanın Rusiyanın himayəsinə daxil olduğu vaxtdan etibarən onların Şəmşəddil əhalisindən qarət etdikləri mal-mülkü geri qaytarmağı tələb edirdi. [2, 606-607] Həmin vaxt general-leytenant Knorriinq general-mayor Lazarevə göndərdiyi məktubunda Şəmşəddil əyalətinə həmlələr zamanı Gəncə təbəələrinin tutulub cəzalandırılması barədə göstəriş də vermişdi. [2, 607]

Gəncəli Cavad xanın Şəmşəddilə baş verə biləcək müdaxiləsinin qarşısının alınması məqsədilə yeger alayının bir batalyonu Borçalıda yerləşdirildi. [3, 388]

Cavad xan general-leytenant Knorriinqə 1801-ci il 26 aprel tarixli məktubunda Şəmşəddilin heç kim tərəfindən ona bağlılaşmadığını və kimsənin də həmin əyaləti ondan almağa hüququnun olmadığını və artıq 600-700 ildir ki, bu əyalətin onun əcdadlarına və ona məxsus olduğunu bildirirdi. [2, 608]

1801-ci ilin iyununda Cavad xan Şəmşəddil əhalisinin Gəncəyə köçürülməsi üçün yeni cəhdlər etdi. Həmin vaxt general Lazarev Knorriinqə raportunda Cavad xanın bütün hallarda onları müdafiə edəcəyi vədini verdiyi əhalinin Gürcüstandan getmək niyyətində olduğunu bildirirdi. Əhalinin köçməsinin qarşısını almaq üçün Şəmşəddilə silahlı dəstə göndərildi, Cavad xanın qoşunlarının hücumunun qarşısını almaq üçün podpolkovnik Kuznetsov da əlavə qüvvə ilə birlikdə həmin əraziyə yönəldildi. [1, 78- 79] Gəncə xanı Cavad xan öz nümayəndəsini Lazarevin yanına göndərərək, ondan rus qoşunlarının Şəmşəddildən çıxarılmasını tələb edirdi. [4, 29] Gəncə xanının bu hərəkəti rusların xoşuna gəlmir, üstəlik Cavad xanın ruslara qarşı müqavimət göstərən gürcü şahzadəsi Aleksandra sığınacaq verməsi də rus hərbi rəhbərliyini narazı salırdı. [5, 60]

1801-ci il iyulun 22-də Qazax və Borçalı camaatlarını “itaətə gətirmək” üçün Lazarev özü oraya yola düşdü. [4, 30] Borçalı, Dəmirçi Həsənli, Qazax ağaları və bəylərinin ruslara qarşı müqavimətinin qabağını vaxtında almaq üçün general Lazarev onları “andlı öhdəlik” imzalamağa məcbur etdi. Bu andlı öhdəlikdə ağaların və bəylərin öz vergi ödəyən kəndliləri və elatları ilə birlikdə rus hökumətinə sədaqətlə xidmət etmələri, onların öz ailələri ilə birlikdə heç yerə getməmələri və heç kimə xidmət etməmələri şərtləri qeyd olunmuşdur. Andlı öhdəliyi həmin vaxt öz ailələri ilə birlikdə yaylaqlarda olan yalnız 5 nəfər ağa imzalamamışdı [6, 110]. Bu barədə general-mayor Lazarev general-leytenant Knorriinqə yazdığı 1801-ci il 3 avqust tarixli məktubunda iyulun 23-də Borçalı, Qazax və Dəmirçi Həsənli ağalarını andlı öhdəliyi imzalamağa cəlb

edərkən onların çox hissəsini (xüsusilə şahzadə Davidin tabeçiliyində olan Borçalı bəylərini) zorla itaətə gətirdiyini bildirirdi. Şəmşəddil əyalətinə gəldikdə isə Lazarev həmin əyalətin əhalisinin yaylaqlarda olduğunu və Qazax əyalətinin rəisi Solomon Avalova onları nəzarət altında saxlanılmasının həvalə olunduğunu yazırdı [2, 592]. Lazarev şəmşəddinli Məhəmmədhüseyn bəyə 1801-ci il 10 avqust tarixli digər məktubunda onu Rusiya hökumətinə tabe olmamaqda və Şəmşəddil əhalisini də öz tərəfinə çəkməkdə təqsirləndirilirdi [2, 595].

Görünür bütün şəmşəddillilərin hamılıqla “yaylaqlarda olması” təsadüfi deyildi. Çox güman ki, onlar bu yolla Rusiya boyunduruğu altına girməkdən yayınmağa çalışırdılar.

Beləliklə, XIX əsrin lap əvvəlində Gəncə regionunda baş verən və bilavasitə olaraq Cavad xan ilə bağlı olan hadisələr, yəni şəmşəddillilərin Gəncəyə köçürülməsi, gürcü şahzadəsi Aleksandrın bu şəhərə gəlib çıxması və digər bu kimi hallar Rusiya hökuməti tərəfindən bəyənilmirdi [1,79]. Belə bir şəraitdə 1801-ci il sentyabrın 12-də çar I Aleksandr Kartli-Kaxetiya çarlığının ləğv edilməsi və Şərqi Gürcüstanın Rusiya imperiyasına birləşdirilməsi haqqında yeni bir manifest imzalamışdı. Bu sənəddə Şərqi Gürcüstanla birlikdə Qazax, Borçalı, Şəmşəddil sultanlıqlarının da Rusiyanın tərkibinə qatıldığı elan olunurdu [7, 81].

Knorriq general-mayor Lazarevə 1802-ci il 6 yanvar tarixli məktubunda Şəmşəddil əyalətinin guya əzəldən Gürcüstana məxsus olması, orada yaşayan əhalinin öz tabe olduqları, başçıların əmr və qərarlarına itaət etmələri, əks halda isə onların tabe olmayanlar kimi tanınması kimi fikirlərin Şəmşəddil əhalisinə qəbul etdirilməsini bacaran bir nəfərin oraya göndərilməsini təklif edirdi [2, 346].

Lazarev Knorriqə göndərdiyi 1802-ci il 27 fevral tarixli raportunda Fətəli şah Qacarın öz oğlu şahzadə Abbas Mirzəyə və sərdar Süleymana 45 min nəfərdən ibarət qoşun toplayıb, “Novruz” bayramı qurtardıqdan sonra İrəvan üzərinə hərəkət edərək, həmin qoşunun 10 minini orada yerləşdirmək, qalan 35 mini ilə isə Gürcüstan tərəfə hərəkət etmək barədə əmr verdiyini bildirirdi. [3, 438]

Lakin bir qədər sonra İrəvan xanlığı ilə Rusiya arasında İrəvanın Rusiyanın himayəçiliyinə keçməsi barədə danışıqlar başlandı və bununla bağlı olaraq Rusiya çarı I Aleksandr (1801-1825) Knorriqə verdiyi tapşırıqında İrəvan xanı ilə danışıqlarda İrəvan qalasının mühafizə edilməsinin rus qoşunlarının ixtiyarına verilməsi təkidi ilə çıxış etməsini həvalə edirdi. Beləki, İrəvan tərəfdən Gürcüstana gedən yol tam açıq olduğundan, qacarlar heç bir maneə ilə qarşılaşmadan ora müdaxilə edə bilərdilər. [3, 440]

Lazarev general-leytenant Knorriqə 1802-ci il 22 mart tarixli raportunda bildirirdi ki, Şəmşəddilə iddialı olan Cavad xan bu günlərdə öz

qoşunları ilə birlikdə oğlu Hüseynqulu ağanı ora göndərib. Hüseynqulu ağa Şəmşəddilə yetişən kimi bəzi kəndlərin əhalisi Qazaxa köçmüş, bəzilərini isə o, özü ilə birlikdə aparmışdır. [2, 609] Poruçik Vıskrebensov isə Knorriinqə 1802-ci il 10 may tarixli raportunda Hüseynqulu ağanın mayın 2-də Ayrım kəndindən 130 at, 258 qaramal apardığını, 1 nəfərin yaralandığını, mayın 8-də isə qaramalı və əmlakı ilə birlikdə 500 ailənin “əsir” götürdüyünü, yerdə qalan kənd əhalisinin isə dağlara köç etdiklərini bildirirdi. [2, 610]

Bu hadisələrdən sonra Knorriinq Cavad xana növbəti məktubunda oğlu Hüseynqulu ağanı “Gürcüstan ərazisinə” olan müdaxilələrdən çəkilməyi xahiş edirdi. [1, 197]Cavad xan Knorriinqə cavabında ayrım camaatının və Ayrım kəndinin heç vaxt Gürcüstana məxsus olmadığını, əksinə, Gəncənin “köçəri” ellərinə daxil olmasını, Gəncəni heç vaxt təslim etməyəcəyini və Şəmşəddilin Gəncəyə məxsus olması barədə Qacar dövlətinin göndərdiyi fərmana da malik olduğunu bildirirdi. [2, 611-612]Cavad xan Knorriinqi, sələfi Zubovdan fərqli olaraq, onunla zor dilində danışdığına görə qınayır və belə olacağı təqdirdə onun heç nəyə nail ola bilməyəcəyini bildirirdi. [8, 16-17]

Cavad xanın bu məktubuna cavab olaraq Knorriinq ona ünvanladığı 1802-ci il 20 may və 29 may tarixli məktublarında Şəmşəddilin hələ əzəldən bəri Gəncə əyalətinə məxsus olmasını etiraf etsə də, bu bölgənin həm İraklinin, həm də Georginin çarlığı zamanında Gürcüstana mənsub olduğunu və Gürcüstanın idarə olunması işini təhvil aldığına görə buranı sonuncu çarın dövründə mövcud olan hüdudlar daxilində saxlamağa “məcbur olduğunu” yazırdı. [1, 199]

General-leytenant Knorriinq general-mayor Lazarevə yazdığı 1802-ci il 17 may tarixli məktubunda sonuncuya 17-ci yeger alayı və artilleriya ilə birlikdə Şəmşəddil isitiqamətində hərəkət etmək və oranı Cavad xanın həmləsindən qorumağı barədə əmr edirdi. [1, 595]Lazarev isə Knorriinqə 1802-ci il 24 may tarixli cavabında öz qoşunu ilə birlikdə mayın 23-də Şəmşəddilə çatdığını və Gəncəli kəndinin yaxınlığında düşərgə qurduğunu bildirirdi. Lazarev daha sonra ertəsi gün Şamxor istiqamətində hərəkət edəcəyi və Cavad xanın hücumunu elə buradaca dəf edəcəyi barəsində məlumat verirdi. Həmin vaxt Qazax əhalisi kimi Şəmşəddil əhalisi də isti havaların düşməsi səbəbindən öz mal-qaraları ilə birlikdə yaylaqlara köçdüyündən, Cavad xan öz qoşunları ilə birlikdə Şəmşəddildən Gəncəyə tərəf geri çəkilməmişdi. Buna görə də Lazarev öz raportunda Şəmşəddilin boş qalan kəndlərinə Cavad xanın hücum etmək ehtimalının olmadığını vurğulayırdı. [1, 595-596]

Lazarevin göstərdiyi söylərə baxmayaraq, artıq 1802-ci il iyun ayının ortasında Şəmşəddilin 33 kəndindən yalnız Məsul, Tatlı, Həsənsulu kəndləri, Göyşəli, Əmirli, Bayramlı, Ayrım kəndlərinin isə bir hissəsinin əhalisi öz yerlərində qalmış, qalanları isə Gəncə xanlığı ərazisinə köçmüşdü. Şəmşəddildə qalan əhalinin sayı təxminən 400 ailəyə, Gəncə xanlığı ərazisinə köçən əhalinin

sayı isə 1900 ailəyə bərabər idi. [1, 79]

Lazarev Knorriqə 1802-ci il 26 may tarixli raportunda Şəmşəddil əyalətini Gəncə xanlığı ilə ayıran Şamxor çayının 30 verstliyindəki Əlincə kəndində məskunlaşdığını bildirdi. Daha sonra Lazarev onu da bildirdi ki, Şəmşəddil əyalətinin 33 kəndindən yalnız 4 kəndi (400 ailədən ibarət olan) öz 4 nəfər ağası ilə birlikdə yerində qalmış, qalan 29 kənd (1900 ailədən ibarət olan) isə Cavad xanın hökmranlığı altında idi. [2, 592]

Şəmşəddil sultanı Nəsim bəyin mənəsinə iddialı olan Məhəmməd-hüseyn bəy əhalinin Gəncəyə köçürülməsi işində xüsusi fəallığı ilə seçilirdi. Məhəmmədhüseyn bəy hələ XII Georginin hakimiyyəti illərində həbs olunsada, onun ölümündən sonra azadlığa buraxılmışdı. Daha sonra o, Cavad xanın yanına gələrək, ondan sığınacaq istəmiş, bunun əvəzində isə Şəmşəddildən əhalinin köçürülməsi işində öz köməyini təklif etmişdir. Nəsim bəyin kəskin müqavimətinə baxmayaraq, Məhəmmədhüseyn bəyin başçılığı altında olan Cavad xanın qoşunları yerli bəyləri ələ ala bilmiş və yuxarıda qeyd olunduğu kimi, onların xeyli hissəsini Gəncəyə köçürə bildirdilər. [1, 79]

Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra onun sərhədlərinin mühafizə olunması üçün buraya seçmə rus alayları göndərilmişdi. Bu qoşunların bir hissəsi Dəmirçihəsənli, Güvəc, Bolnisi, Mixxana-Gümüşxana, Böyük Şüləver və Sadaxlı kəndlərində, bir yeger atıcı batalyonu isə Əlgət kəndində yerləşdirilmişdi. Borçalı əhalisi isə ruslara tabe olmaq niyyətində deyildi. Bu zaman Aleksandr, Yulon, Parnaoz və David kimi gürcü şahzadələri də Borçalıya gəlib, əhali ilə həmrəy olduqlarını bildirmişdilər. Əmircan ağa və Səid bəyin başçılığı altında Borçalı bəylərinin bəziləri öz dəstələrini toplayaraq ruslara qarşı üsyan qaldırmışdılar. 1802-ci ildə general-mayor Lazarev qazaxlıların, borçalıların, ümumiyyətlə, bütün azərbaycanlıların ruslara etibar etmədiklərini, açıq şəkildə onlara qarşı iğtişaş törətdiklərini, hətta Cavad xanın da onlarla birləşdiyini bildirir, eyni zamanda həmin vaxt şahzadə Aleksandrın, Kaxetiya knyazlarının, eləcə də Borçalı və Qazax icmaları kəndxudalarının bəzilərinin Gəncə xanının yanında olduqlarını göstərirdi. [6, 110]

XIX əsrin əvvəlində ruslara qarşı müqavimət göstərən Borçalı elatlarından bəziləri üsyan qaldırmağa çalışmış, lakin buna nail olmadıqda Qarabağ ərazisinə köçməyə cəhd göstərmişdilər. Bundan xəbər tutan Lisaneviç borçalılı Nəsim bəyin köməyi ilə müqavimət göstərən əhalini rusların tərəfinə çəkməyə səy göstərdi. Həmçinin Qafqazdakı rus qoşunlarının yeni baş komandanı general Sisianov da burada iştirak edirdi. Danışıqlardan sonra Borçalı bəyləri ruslara tabe olmaq barədə söz verməyə məcbur oldular. [6, 397]

Bütün cəza tədbirlərinə baxmayaraq əhali yeni qayda-qanunlara alışa bilmir və elliklə öz yurdlarını tərk edirdi. 1802-ci ilin yayında təkcə Qazax distansiyasından 3 ağa 31 ailə ilə birlikdə İrəvan xanının yanına qaçmışdı. [4, 31] Eyni zamanda general-leytenant Knorriq də Kovalenskiyə göndərdiyi

1802-ci il 20 iyul tarixli məktubunda Qazax distansiyasından 30-dan çox ailənin İrəvana qaçması barədə məlumat verirdi. [4, 358]

1802-ci il yayın sonunda Cavad xan yenidən Şəmşəddili ələ keçirməyə cəhd etdi. Bu işdə ona gürcü şahzadəsi Aleksandr fəal surətdə kömək göstərirdi. Cavad xan Aleksandra ayda 1000 rubl məbləğində pul da vermiş, ona ev tikdirmiş, qoşun və pulla köməklik göstərəcəyini də vəd etmişdi. [1, 84] Bundan başqa Cavad xan Gürcüstan taxt-tacına yiyələnmək üçün şahzadə Aleksandra kömək edəcəyinə də söz vermişdi. [10, 75]

Polkovnik Koryagin general-mayor Lazarevə 1802-ci il 20 sentyabr tarixli raportunda bildirirdi ki, Cavad xan şahzadə Aleksandr ilə birlikdə ona tabe olmaq istəməyən Şəmşəddil sultanı Nəsim bəyə göndərdiyi məktubunda onun gürcü şahzadəsinə andlı öhdəlik imzalamasını və bütün öz kənd əhalisi ilə birlikdə Gəncəyə gəlmək tələbinin yerinə yetirilməsi barədə göstəriş veribdir. [2, 287] General-mayor Lazarevin general-leytenant Knorriinqə yazdığı 1802-ci il 3 oktyabr tarixli məktubunda isə həmin vaxt şahzadə Aleksandrın Gəncədə olması və qoşun toplanılması üçün onun dağıstanlılara da müraciət etməsi və hər bir dağıstanlı döyüşçüyə görə 50 gümüş rubl pul vəd etməsi qeyd olunurdu. [2, 403]

Knorriinq Şəmşəddildə öz mövqeyini möhkəmləndirmək üçün 1802-ci il oktyabrın əvvəlində Lazarevə iki batalyonla Gəncə xanlığının sərhədinə doğru hərəkət etməyi tapşırırdı. Rus qoşunlarının yaxınlaşdığını bilən Cavad xan İsrafil bəyi əhalinin Şəmşəddildən çıxarılması üçün oraya göndərmiş, 100 ayırım ailəsi Gəncə xanlığının ərazisinə köçürülsələr də, İsrafil bəy rus qoşunlarının yaxınlaşdığını eşidib, onları geri qaytarmışdı. Açıq-aşkar ruslara tərəfdar olan Şəmşəddil sultanı Nəsim bəydən fərqli olaraq, Qazax sultanı Pənah ağa rus qoşunlarının hərəkət etməsi barədə məlumat vermiş və həmin vaxt Gəncədə olan şahzadə Aleksandr ilə birləşməyə hazır olduğunu bildirmişdir. General-mayor Lazarevin Knorriinqə yazdığı məktubunda isə Cavad xanın Şəmşəddil ağaları qarşısında da ona itaət etmək tələbi qoyduğunu, həmin tələbə cavab olaraq sonuncuların Gəncə xanının qoşunla gələcəyi təqdirdə ona müqavimət göstərilməyəcəyini bildirdikləri qeyd olunurdu. [8, 17]

1802-ci ilin oktyabrında general-mayor Lazarev general-leytenant Knorriinqə yazdığı məktubunda Cavad xan və şahzadə Aleksandrın Şəmşəddilə olan niyyətlərindən əl çəkmədiklərini, hətta Cavad xanın öz adamını Şəmşəddil yüzbaşılarının yanına göndərərək onun tərəfinə keçmələri təklifini verməsini, Cavad xanın Şəmşəddilə hücumu keçəcəyi təqdirdə bəzi yüzbaşılardan müqavimət göstərmək istəməmələri barədə məlumat verirdi. Lazarev həmçinin Cavad xan və şahzadə Aleksandr ilə mübarizə aparılması və qazaxlıların onlarla birləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə Şəmşəddilə daha 2 yeger alayını və 60 nəfərdən ibarət olan kazak dəstəsini göndərəcəyini bildirirdi. [8, 613]

Kapitan Taqanov general-mayor Lazarevə göndərdiyi 1802-ci il 18

oktyabr tarixli raportunda qoşunların toplanılması məqsədilə Cavad xan tərəfindən Cara 5min nəfər adamın göndərilməsi və onların hər birinə 50 rubl miqdarında məbləğin verilməsi vədinin verilməsi, Cavad xanın İmeretiyaya öz xidmətçisini göndərməsi, ona dəstək göstərməyə söz verən Kizik knyazlarının bəziləri ilə yazışmalar aparması, qazaxlı Pənah ağanın adamlarının tez-tez Cavad xanın yanına gəlmələri barədə məlumatlar verirdi. [8, 613-614]

Lazarev general-leytenant Knorriqə 1802-ci il 25 oktyabr tarixli raportunda şahzadə Aleksandrın ona maddi yardımla kömək edəcəklərinə vədini verən bir çox gürcü knyazları ilə yazışmalar apardığını, Gəncə xanının öz oğlunu qoşunları ilə birlikdə Gürcüstanın sərhədlərinə göndərdiyini və buradan Şəmşəddilə hücum etməyə hazırlaşdığını bildirirdi. [8, 288] Elə həmin vaxt general-mayor Lazarev Cavad xanın şahzadə Aleksandr ilə birlikdə Şəmşəddil əyalətinə basqın etməsi təhlükəsi ilə bağlı olaraq podpolkovnik Lyaxovun Tiflisdə yerləşdirilən 17-ci yeger alayın bir batalyonunun Şəmşəddil istiqamətində yürüşə çıxdığını bildirirdi. [12, 151]

Podpolkovnik Lyaxovun Lazarevə 1802-ci il 31 oktyabr tarixli raportundan məlum olur ki, Cavad xanın oğlu Uğurlu ağa 200 nəfərlik dəstəsi ilə birlikdə Zəyəm çayı ətrafındakı kənddən əhalini çıxara bilmişdi. Həmin vaxt Lyaxov özünün 2 rotası ilə birlikdə Zəyəm çayının ətrafına gəlsə də, artıq əhali oradan çıxarılmışdı. [2, 597] Beləliklə, Uğurlu ağa Məmməd bəyin başçılığı altında 500-ə yaxın ailənin Gəncəyə köçürülməsinə nail ola bilmişdir. Bundan başqa o, Gəncəyə balıq aparan gürcü tacirlərinin karvanını da ələ keçirmişdir. [1, 87]

General-leytenant Knorriq 1802-ci il 2 noyabr tarixli raportunda gürcü şahzadəsi Aleksandr və Gəncə xanı Cavad xanın çox inadlı şəkildə şəmşəddillilərdən Gəncənin hökmranlığı altına keçməsinə tələb etdiklərini bildirirdi. [1, 289] Lakin podpolkovnik Lyaxovun 1802-ci il 3 noyabr tarixli raportundan bəlli olur ki, 1802-ci il noyabrın 3-də 500-ə yaxın şəmşəddilli ailəsi özünün əvvəlki yaşayış yerinə – Zəyəm çayının ətrafına qayıtmış və Uğurlu ağa öz dəstəsi ilə birlikdə noyabrın 2-də Gəncəyə geri dönmüş, Cavad xan isə oğlunun bu hərəkətindən çox narazı qalmışdır. [1, 597]

1802-ci il dekabrın əvvəlində Şəmşəddilin idarə olunması işinin general Kovalenski tərəfindən knyaz Tarxanova tapşırılması həm distansiyanın əhalisi arasında, həm də Cavad xanın özündə açıq-aşkar qəzəbə səbəb olmuşdu. Bu təyinat Nəsim bəyin Şəmşəddildəki hakimiyyətini məhdudlaşdırdığı üçün o, general Kovalenski ilə münasibətləri aydınlaşdırmaqdan ötrü dekabrın 8-də Tiflisə gəlmişdi. Lakin Kovalenski Nəsim bəyi çox soyuq qarşılamiş və hətta onun həbs edilməsini də təkid etmişdir. Lakin Nəsim bəy həbs olunmaq təhlükəsindən xilas ola bilmişdir. [1, 614]

General-mayor Lazarevin 1802-ci il 15 dekabr tarixli raportundan məlum olur ki, Cavad xanın elçisi Gürgən bəy həmin vaxt Lazarevin yanına

gəlmiş və Şəmşəddilin həmişə Gəncəyə məxsus olması və orada rus qoşunlarının yerləşdirilməsinin Gəncə xanlığı tərəfindən təəccüblə qarşılandığını bildirmişdir. Bundan başqa Gürgən bəy hələ 1801-ci ilin yazında rus qoşunlarının Şəmşəddil bölgəsindən çıxarılması barədə Lazarev tərəfindən göstərişin verilməsinə baxmayaraq, həmin qoşunlar tərəfindən yerli əhalidən Gürcüstanın xeyrinə taxıl vergisinin toplanılmasına da öz təəccübünü gizlətmir və əslində bu gəlirin xana məxsus olmalı olduğunu bildirirdi. Gürgən bəy həmin vaxt Lazarevə Cavad xanın Şəmşəddil bölgəsinə dair hüquqlarının olması barədə məlumatların da Rusiya çarına çatdırılmasına vaxtilə söz verdiyini xatırlatmışdır. [1, 87]

1802-ci il sentyabrın 19-da çar I Aleksandr Knorriinqin əvəzinə gürcü əsilli P.D.Sisianovu Gürcüstandakı rus qoşunlarının baş komandanı təyin etsə də, general Knorriinq həmin ilin sonuna qədər ona həvalə edilən vəzifələri həyata keçirməkdə davam etmişdir. Həmin vaxt Şəmşəddildəki qoşunları gücləndirmək məqsədilə general Knorriinq bu əraziyə 17-ci yeger alayının daha iki rotasının göndərilməsi barədə göstəriş vermişdir. [1, 86-87] Yuxarıda göstərilən yazışmalardan məlum olur ki, Knorriinqlə bərabər Kovalenski də ona həvalə olunan vəzifələrin icra edilməsini 1802-ci ilin sonuna qədər davam etdirmişdir.

Knorriinqin öz vəzifəsindən geri çağırılması onun imperator I Aleksandrın 1801-ci il sentyabrın 12-də göndərdiyi xüsusi təlimatda göstərilmiş missiyanı həyata keçirə bilməməsi ilə əlaqədar idi. Həmin təlimatda ətraf hakimlər və xanlarla əlaqə saxlayaraq Rusiyaya meyl edənlərin sayını artırmaq, xüsusilə “üzərində hələ Fətəli şahın hakimiyyəti təsdiq olunmamış” İrəvan, Şəki, Şamaxı, Bakı və digər xanlıqları cəlb etmək nəzərdə tutulurdu. [12, 17]

Knyaz P.D.Sisianov Gürcüstandakı vəzifələrinin icrasına 1803-cü ilin fevralında başladı. 1802-ci ilin dekabrında general Knorriinq Sisianova yazdığı məktubunda gəncəli Cavad xanın Gürcüstana dair münasibətlərdə Rusiyanın rəqiblərindən biri olduğunu, onun Şəmşəddil əyalətinə iddialı olduğunu və Gəncənin sərhədində yerləşən bu ərazinin hələ xeyli əvvəldən həmin şəhərə məxsus olduğunu bildirmişdi. Kovalenski öz məktubunda “Şəmşəddilin 2 minə yaxın erməni və tatar (azərbaycanlılar – M.Ə.) ailəsinin” Gürcüstanın hüduqlarından Gəncə xanlığına qaytarılması iddiasında olduğunu bildirmişdir. Kovalenski həmçinin Cavad xanı Gəncəyə gedən karvanları ələ keçirməkdə də təqsirləndirirdi. [1, 88-89] Bundan başqa bu məktublarda Cavad xan Qacar İrəni siyasətinin pərdəsi altında hərəkət etməkdə, Rusiya əleyhinə qüvvələrlə əməkdaşlıqda, şahzadə Aleksandra himayə göstərməkdə və sairədə ittiham olunurdu.

Beləliklə, Sisianov hələ Gürcüstanda rus qoşunlarının baş komandanı kimi öz fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl onda Cavad xana qarşı qatı və hiyləgər düşmən xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən ümumi bir təəssürat yaranmışdı.

Cavad xanın 1801-1802-ci illərdə Rus-gürcü bulokuna qarşı apardığı mübarizə Çar Rusiyasının xüsusi narahatçılığına və narazılığına səbəb olmuşdu. Böyük bir imperiyaya qarşı aparılan mübarizə qüvvələrin qeyri-bərabərliyi nəticəsində sonda Gəncə xanlı üçün faciə ilə bitəcəkdə.

ƏDƏBİYYAT

1. Бабаев, Э.Т. Из истории Гянджинского ханства / Э.Т. Бабаев. - Баку: Nurlan, - 2003. - 234 с.
2. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией (АКАК): [в 12 томах]. - Тифлис: Типография Главного Управления Наместника Кавказского, т.1. - 1866. - 827 с.
3. Дубровин Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказе: [в 3 томах] / Н.Ф.Дубровин. - Типография П.Н.Скорородова: т.3. - 1886. - 557с.
4. Umudlu, V.U. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə / V.U. Umudlu. - Bakı: Elm, -2004.- 184 s.
5. Mehdiyev R.Q. Şəmkir şəhərinin tarixi (V-XIX əsrin əvvəlləri) / R.Q Mehdiyev. - Bakı: - 2016. - 166 s.
6. Аббасова М. История Борчалинского махала (XIX – начало XX вв.) / М Аббасова. - Баку: Сабах, - 2006. - 460 с
7. Мəснунov R. Tiflis şəhərinin tarixi keçmişinə dair // - Bakı: Tarix və onun problemləri, - 2016. № 3, - s. 75-83.
8. Kərimli, İ.K., XIX əsrin əvvəllərində Cavad xanın Şəmsəddil sultanlığı uğrunda mübarizəsi tarixindən // “Qafqaz tarixinin aktual məsələləri” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, II hissə. Gəncə: - 15-16 oktyabr, - 2015, - s. 15-20.
9. Документы по истории Грузии (1862-1917). Том I. Грузия в период буржуазных реформ (1862-1872). Часть 2 (1862-1866),/ под ред. Ш.К.Чхетия. - Тбилиси: - 1954/ - 949 с.
10. Nəmidova, Ş.P. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri tarixindən / Ş.P Nəmidova. - Bakı: Elm, - 1985. - 100 s.
11. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией (АКАК): [в 12 томах]. - Тифлис: Типография Главного Управления Наместника Кавказского, т.2. - 1868. - 1238 с.
12. Əhmədli F. N. İrəvan əyalətinin kameral təsviri. 1831-ci il. I cild/ F.N.Əhmədli. / Bakı: TurxanNPB, - 2018. - 328 s.